

Latgales mazo sādžu nosaukumi kā kultūrvēsturiska vērtība un to saglabāšanas iespējas mājvārdu masveida piešķiršanas apstākļos

Ciemu jeb sādžu¹ nosaukumi Latgalē gadu simtiem bija un joprojām ir svarīgs vietas identificēšanas līdzeklis. Daudzus no pašlaik lietotajiem sādžu nosaukumiem atrodam 18. gs. avotos, bet gandrīz visus — 19. gs. otrās puses un 20. gs. sākuma apdzīvoto vietu sarakstos. Vismaz divus gadsimtus tie ir lietoti sadzīvē, dažādos dokumentos, kā baznīcu grāmatās, re-vīziju un tautas skaitīšanas materiālos, kartēs, literāros darbos. Ar tiem cieši saistīta ir novada vēsture, un tie paši ir kļuvuši par nozīmīgu Latgales kultūrvēstures daļu. Sādžu nosaukumi ir pietiekami raksturīgi, lai pēc tiem varētu atpazīt konkrētu vietu, arī tad, ja toponīms kādā vēstures avotā rakstīts latīņu, vācu, poļu vai krievu valodā, un pat, ja tas ir kā sagrozīts.

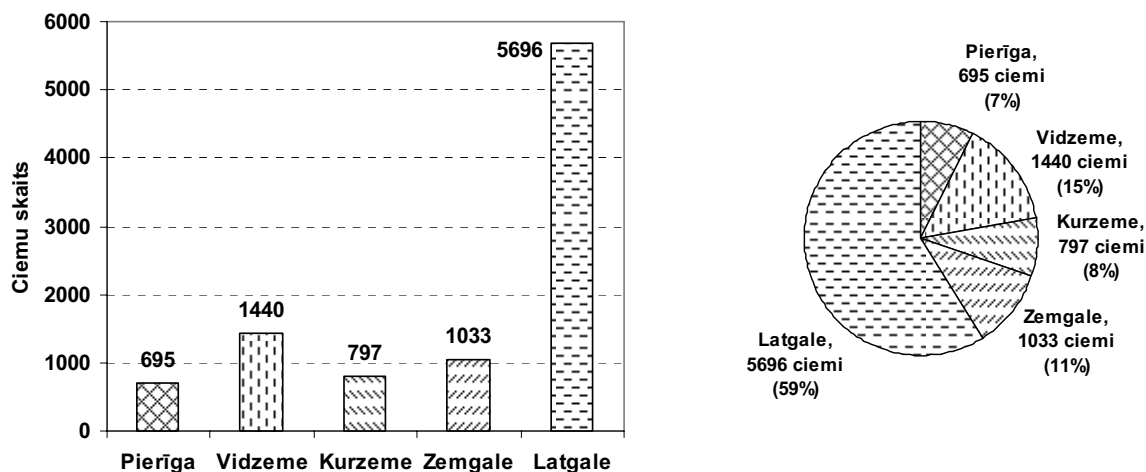
Latgale 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bija ļoti biezi apdzīvota, taču sekojošie 20. gs. notikumi ir izklīdinājuši latgaliešus ne vien pa Latviju, bet visu pasauli. Ļoti daudziem cilvēkiem saknes ir Latgalē, neskaitāmu dzimtu vēsture saistīta ar kāda ciema vai sādžas nosaukumu, nemaz nerunājot par vietējiem iedzīvotājiem, kuriem šie nosaukumi ir viņu dzīves vietas būtisks elements. Savukārt jaunie mājvārdi, kas pēdējos 10–20 gados masveidā ir piešķirti viensētām, lielākoties vēl ilgi nespēs pildīt vietvārda būtiskāko — vietas identifikācijas — funkciju. Tie nespēs pilnībā aizvietot sādžu nosaukumus arī tad, ja tajās būs palikušas tikai dažas mājas. Tomēr mājvārdi arvien biežāk un straujāk piesaka sevi adresācijas sistēmā, ienāk ikdienas lietojumā. Nenoliedzot to lietderīgumu Latgalē, ir jādomā, kā sabalansēt šos divus savstarpēji atšķirīgos vietvārdu slāņus, nepazaudējot vēsturiskos sādžu nosaukumus un ļaujot organiski ieaugt vietējā toponīmiskajā vidē arī jaunajiem mājvārdiem.

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu šajā problemātikā un, balstoties uz vēsturiskiem un mūsdienu avotiem, kā arī praktiskā darba pieredzi vietvārdu jomā, pamatot sādžu nosaukumu iespējami ilgākas saglabāšanas nepieciešamību.

¹ Termins *sādža* neietilpst kādā oficiālā apdzīvoto vietu klasifikācijā un parasti tiek attiecināts uz Latgales mazajiem ciemiem.

Sādžu nosaukumi Latgales vēstures avotos

Latvijas Vietvārdu datubāzē apkopots pāri par 5500 Latgales ciemu nosaukumu, kas ir gandrīz 60% no visas Latvijas ciemiem (sk. 1. att.). Kas īsti ir šie vietvārdi un kādu informāciju tie ietver?

1. att. Ciemu skaita sadalījums pa reģioniem²
(Latvijas Vietvārdu datubāzes dati 2012. gada decembrī³)

Pagaidām senākās plašāk pieejamās ziņas par apdzīvoto vietu nosaukumiem Latgalē ir no 17.–18. gs. Vēsturnieki S. Škutāns, B. Brežgo, E. Dunsdorfs u. c. ir publicējuši 16.–18. gs. dokumentus par Latgali (Škutāns 1972, 1974; Brežgo 1943; Dunsdorfs 1991). Ja, piem., 1583., 1590. un 1599. gada Rēzeknes stārstijas muižu revīzijās vietvārdu nav daudz un nav viegli pasakāms, uz kuru vietu tie attiecas, 1712. gada Rēzeknes stārstijas inventārs ietver nodokļu maksātāju sarakstu, kuru uzvārdos saskatāma liela līdzība ar tagadējiem sādžu nosaukumiem. Šādus uzvārdus un atbilstošus vietvārdus atrodam arī 1738. gada inventārā, savukārt 1784.–1785. gada ģenerālmērīšanas sarakstos un kartēs jau nepārprotami redzam ļoti daudzus līdz mūsdienām saglabājušos sādžu nosaukumus (sk. 1. tab.).

Augstāk minētos 1784.–1785. gada ģenerālmērīšanas zemju aprakstus labi papildina attiecīgās kartes jeb plāni. Daži no tiem daļēji reproducēti E. Dunsdorfa darbā „Latgales vēsturiskās kartes“ (Dunsdorfs 1991) kopā ar vietvārdu sarakstu. Daudzi 1785. gada plāni un kartes glabājas

² Tagadējie plānošanas reģioni gan pilnībā nesakrīt ar vēsturiskajiem novadiem, tomēr tas šajā gadījumā nav būtiski.

³ Tā kā ciemu nosaukumi šeit tiek skatīti kultūrvēsturiskā aspektā, diagrammā sniegti dati par kopējo ciemu skaitu, neatkarīgi no to oficiālā statusa, ciema lieluma un pat šā brīža stāvokļa (pastāv vai jau ir izzudis).

Vārdi un uzvārdi Asūnes voitistē 1712. g. Rēzeknes stārstijas inventārā (Škutāns 1972)	Uzvārdi un vietu nosaukumi ⁴ Asūnes voitistē 1738. g. Rēzeknes stārstijas inventārā (Škutāns 1974)	Atbilstošie vietu nosaukumi 1784. g. ģenerālmērīšanas zemju aprakstos (Brežgo 1943)	Tagadējie (2011. g.) sādžu nosaukumi Asūnes, Ķepovas un Svariņu pag.
<i>po Brencu Approbu</i>	<i>Aprobakalns</i>	<i>Апрабова</i>	<i>Aprobauci</i>
<i>Ora Kayryysz</i>	<i>Jan et Martin Kayryyszowie za pustey Kayryyszowa nic się nie płaci</i>	<i>Канърышова, Канирышова⁵</i>	<i>Kairiši</i>
<i>po Juru Katrynyszku</i>	<i>Katriniszki</i>	<i>Катренишки, Катъренишъки</i>	<i>Katriniški</i>
<i>Wilim Kywlin</i>	<i>Jan Kulikay, Erman Kulingniowa za pustey Kuliniowa...</i>	<i>Кулянова</i>	<i>Kiuliņauci</i>
<i>po Iwanie Kryszkanie</i>	<i>Kryszkanowa</i>	<i>Кришканова</i>	<i>Kriškinova</i>
<i>po Gabrielu Łukszu</i>	<i>Łukszowa</i>	<i>Лукшева</i>	<i>Lukšova</i>
<i>po Mongiach, po Grygiu Mengiu</i>	<i>Andrzej Meng za pustey Menkiszki...</i>	<i>Мингишки, Мынгишки</i>	<i>Meņģi</i>
<i>po Pietrze Misniku</i>	<i>Mysnikowa</i>	<i>Месникова</i>	<i>Misņikova</i>
<i>po Joniku Patmalniku</i>	<i>Piter Patmalnik za pustey Patmalnikowa...</i>	<i>Патмалники</i>	<i>Patmaļņiki</i>
<i>po Siemonie Raczu</i>	<i>Raczowa</i>	<i>Рачева</i>	<i>Račova</i>
<i>Siemion Rubin, Stasz Rubin</i>	<i>Laur Gied Rubeniowie, Jan Ruben za puste Rubenowa...</i>	<i>Рубенова</i>	<i>Rubinova, Rubinauci</i>
<i>po Lawru Spogiu</i>	<i>Spogiowa</i>	<i>Споева⁶</i>	<i>Spoģova</i>
<i>po Mikitu Szwelmiu</i>	<i>Swelmowa</i>	<i>Свелмова</i>	<i>Sveļmova</i>
<i>Jan Weyzan</i>	<i>Jur Weyzan, za pustey Weyzeniszki...</i>	<i>Вейзенишки</i>	<i>Veiziniški</i>
<i>Siemion Weter</i>	<i>Jon Weter, za pustey Weteryski...</i>	<i>Ветеришки</i>	<i>Veterauci</i>

1. tab. Daži personu vārdi un uzvārdi 18. gs. avotos
un mūsdienu apdzīvoto vietu nosaukumi

Latvijas Valsts vēstures arhīvā, tur var atrast arī 19. gs. plānus, kas ir jau daudz sīkāki un precīzāki par 1785. g. kartēm un kaligrāfisko rokrakstu dēļ

⁴ 1738. gada inventārā apdzīvoto vietu nosaukumu nav, toties ir uzvārdi, bet vietvārdi attiecas tikai uz neizmantojamām platībām.

⁵ Šajos avotos viens un tas pats vietvārds nereti ir pierakstīts atšķirīgos variantos, mēdz būt samainīti burti. Daļa kļūdu var būt radušās oriģināla grūti salasāmā rokraksta dēļ. Tomēr atpazīt vietu nosaukumus tas pārāk netraucē.

⁶ Avotā ir drukas kļūda (acīmredzot domāts *Спогева*).

viegli lasāmi. 19. gs. plānos dažkārt pierakstīti arī vietu agrākie vai paralēlie nosaukumi. Iedzīvotāju (zemnieku) skaits gan 1785. gada, gan vēlākajās 19. gs. kartēs minēts pēc sava laika revīziju datiem, dažkārt pievienots arī iedzīvotāju skaits zemes uzmērīšanas laikā. Revīziju dati sniedz priekšstatu par sādžu lielumu (iedzīvotāju un māju skaitu) un arī par apdzīvoto vietu tipu.

18.–19. gs. Latgales apdzīvoto vietu nosaukumi līdz ar citu informāciju atrodami vēl daudzos avotos, piem., baznīcu grāmatās, revīziju dokumentos, 1897. gada tautas skaitīšanas materiālos, literatūrā. Sīkāk nepakavējoties pie šo avotu apskata, īpaši jāpiemin 1906. gadā izdots Vitebskas guberņas apdzīvoto vietu saraksts „Список населённых мест...” (Сапунов 1906), kurā minēti gandrīz visi mūsdienu Latgales ciemu un sādžu nosaukumi. Tajā norādīts katras apdzīvotās vietas tips, ietverti atsevišķi tobrīd neapdzīvoti īpašumi vai bijušās apdzīvotās vietas, norādīta atrašanās vieta pie ūdenstilpēm vai tecēm, ir ziņas par īpašniekiem, zemju platībām un to izmantošanas veidu, norādīts māju un iedzīvotāju skaits, piederība konfesijai un draudzei, attālums līdz Vitebskai, apriņķa pilsētai (Rēzeknei, Daugavpilij vai Ludzai), pagasta valdei, tāpat tuvākajam pastam un telegrāfam. Zinot vismaz aptuvenu toreizējo un pašreizējo administratīvo iedalījumu un tagadējos sādžu nosaukumus, tos diezgan viegli var identificēt šajā sarakstā.

Minētais 1906. gada saraksts lieliski parāda Latgales apdzīvotību 20. gs. sākumā, pirms Pirmā pasaules kara. 20. gs. 20.–30. gados vairums sādžu izgāja viensētās, kurām tika piešķirti mājvārdi, taču to iesakņošanas pārtrauca Otrais pasaules karš un kolektivizācija. Padomju varas gados sādžu nosaukumi turpināja pastāvēt gan sadzīves, gan, daļēji, oficiālajā aprītē. Atjaunojoties Latvijas neatkarībai, tie ieguva oficiālu statusu un tika reģistrēti Valsts informācijas sistēmā kā ciemi. Kartogrāfijas vajadzībām tika precizēta šo ciemu atrašanās vieta, tādējādi par Latgales vietvārdiem iegūstot bagātīgu un uzticamu materiālu⁷.

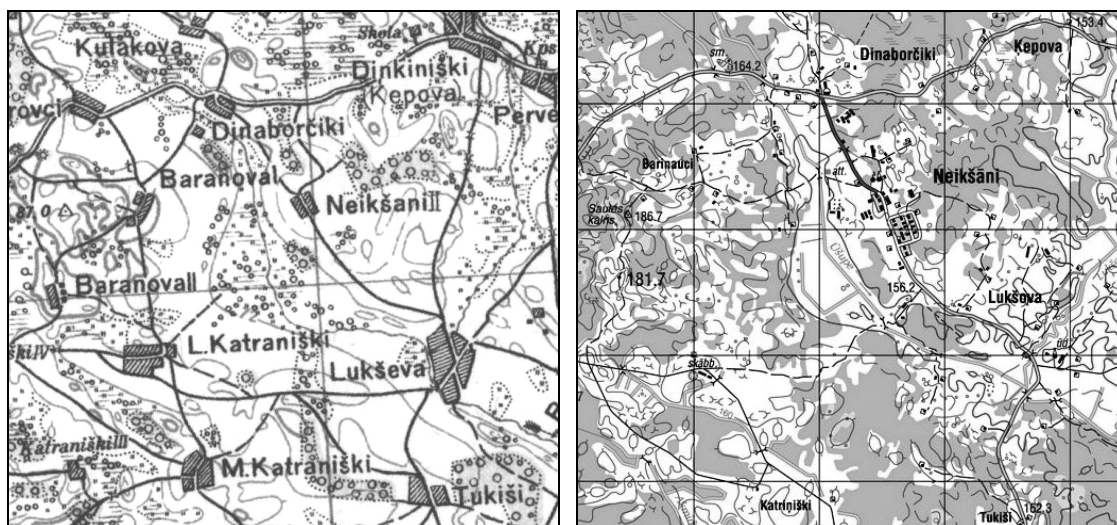
Situācija Latgalē 21. gs., ja salīdzina ar 20. gs. sākumu, ir stipri mainījies, un lielākā daļa no agrākajiem ciemiem tikai nosacīti atbilst LR „Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumā” noteiktajiem ciema kritērijiem, kas skan šādi: „Ciema statusu var piešķirt tādai novada teritorijas daļai, kurā ir vai tiek plānota koncentrēta apbūve, pastāvīgi dzīvo cil-

⁷ Praktiski visi mūsdienās vēl lietotie sādžu nosaukumi ir atrodami LR Satelītkartē mērogā 1:50 000, topogrāfiskajās kartēs mērogā 1:50 000 un 1:10 000 (pieejamas arī internetā, LĢIA Karšu pārlūkā: <http://kartes.lgia.gov.lv>), kā arī Latvijas Vietvārdu datubāzē (publiskā versija atrodama: <http://vietvardi.lgia.gov.lv>).

vēki un ir izveidota attiecīga infrastruktūra“ (Adm. ter. lik. 2008: 11. p. 2. d.). Attiecībā uz Latgales sādžām parasti grūti ir runāt par koncentrētu apbūvi (ja vien to neattiecina uz ēku izvietojumu viensētā) un kopīgu infrastruktūru (izņemot ceļus), toties kā papildu kritērijs sādžām ir pieskaitāma to ilgā vēsture un vienojošais nosaukums.

Latgales apdzīvotības struktūras izmaiņas un mazo sādžu „jautājums“

Pēdējo 100 gadu laikā Latgalē ir radikāli mainījusies apdzīvotības struktūra. Ja vēl 20. gs. 20. gadu kartēs Latgali redzam vienmērīgi pārklātu ar kompaktiem ciemiem, tad mūsdienu kartēs kā izteiktus ciemus (ar koncentrētu apbūvi, ielām) atrodam vairs tikai pagastu centrus un nedaudzas citas apdzīvotas vietas, pārējā teritorijā ir izkliedētas viensētas (sk. 2. att.). Tomēr vietējo iedzīvotāju uztverē šīs viensētas ietilpst noteiktu sādžu teritorijās. Visbiežāk tie ir dispersi ciemi, resp., tādi, kuros mājas izvietotas izklaidus. Tie ir dažādi pēc lieluma, nereti arī daļēji izzuduši, tomēr tiem ir sava īpaša un būtiska vieta Latgales ģeogrāfijā.

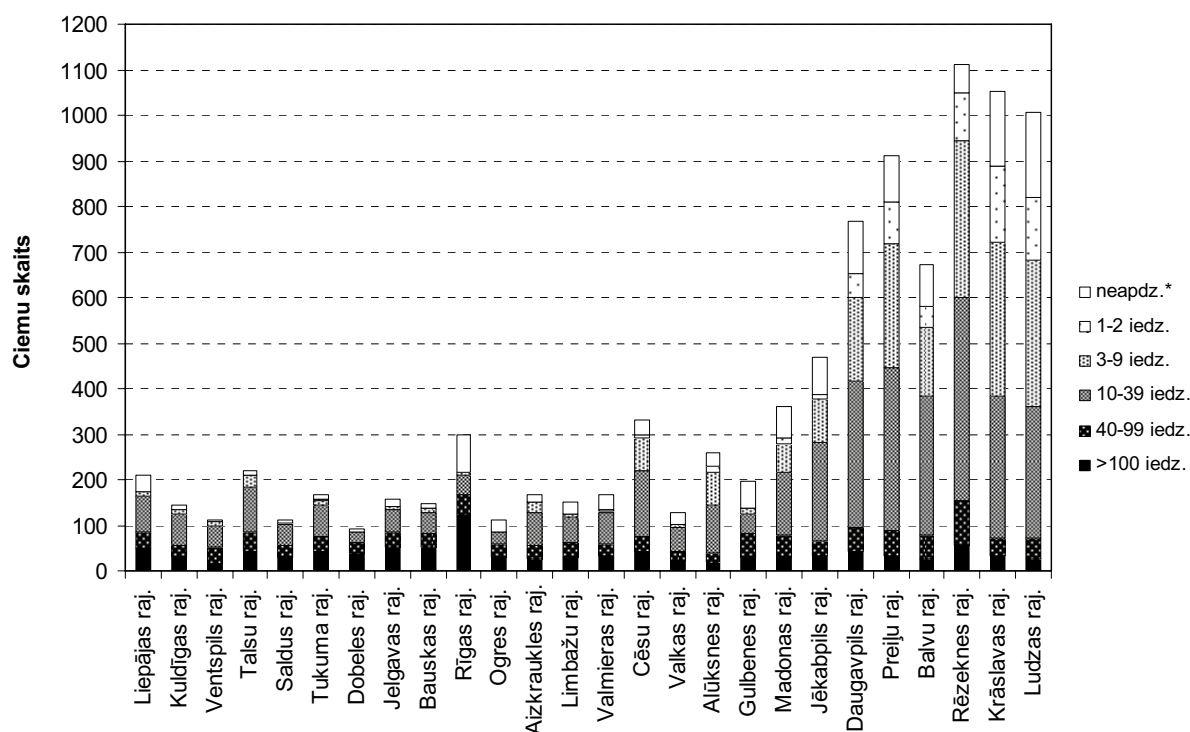

2. att. Ķepovas pagasta daļa agrāk un tagad:
1928. gada (pa kreisi) un 2006. gada topogrāfiskajā kartē (pa labi)

Jāpiezīmē, ka Latgales pagastos pastāv „neoficiāls“ apdzīvoto vietu iedalījums ciemos (ar to domājot lielākos ciemus) un sādžās. Vēl nesen pat pašvaldību lēmumos attiecībā uz ciema statusa piešķiršanu vai ciemu nosaukumu precizēšanu varēja redzēt šo iedalījumu. Piemēram, Kalniešu pagasta pašvaldības lēmuma (Pag. lēm. 12.12.2000.) ievadtekstā lasām: „...apstiprināt *ciemu /sādžu/ sarakstu*“, kur par ciemiem tiek atzīti tikai *Kalnieši* un *Andžāni*, bet par sādžām — visas pārējās, mazākas apdzīvotās vietas, izņemot viensētas. Ūdrīšu pagasta pašvaldība bija nolēmusi „...at-

stāt bez izmaiņām pagasta *ciematu un sādžu nosaukumus*“ (Pag. lēm. 30.03.1999.). Varētu teikt, ka līdzīga vēlme nodalīt lielos ciemus no mazajiem faktiski ir visā Latgalē. Taču, tā kā pagaidām Latvijā oficiāli ir atzīti tikai divi lauku apdzīvoto vietu tipi (ciemi un viensētas), tad sādžas vai nu tiek iekļautas ciema kategorijā, vai arī vispār netiek reģistrētas. Pēdējais vairāk gan attiecas uz Latgales kaimiņu novadu mazajiem ciemiem, jo Latgalē tomēr ir pozitīva tendence vēsturiskos nosaukumus saglabāt iespējami ilgi (kamēr vien mazā sādža ir apdzīvota). Tā Aizkalnes pagasts 2000. gadā nolēma „ieskaitīt pagasta apdzīvotās vietas — *sādžas* — ciemu kategorijā“ (Pag. lēm. 04.02.2000.), Galēnu pagasts (Pag. lēm. 16.09.2000.) ciema statusu piešķīra „apdzīvotām vietām (bijušajām sādžām)“. Riebiņu pagasta pašvaldības lēmumā pavisam mazās sādžas (1–2 mājas) nosauktas par „citām kādreiz apdzīvotām vietām“, Preiļu pagastā — par „citām apdzīvotām vietām“ (Pag. lēm. 18.04.2000.).

Tātad, vēloties saglabāt gadsimtos izveidojušos tradīciju un paudžu mantojumu, Latgales pašvaldības 20. gs. 90. gados izmantoja iespēju reģistrēt visu sādžu nosaukumus kā ciemus. Tādējādi ir izveidojusies situācija, ka Latgalē, salīdzinot ar citiem Latvijas novadiem, ir ļoti daudz oficiāli reģistrētu mazu ciemu (sk. diagrammu 3. att. un 2. tab.).

3. att. Latvijas ciemu skaita sadalījums pēc iedzīvotāju skaita (Latvijas Vietvārdu datubāzes dati 2011. gada augustā)

Rajoni ⁸	>100 iedz.	40–99 iedz.	10–39 iedz.	3–9 iedz.	1–2 iedz.	neapdz.*	Kopā
Liepājas raj.	50	35	78	10	1	36	210
Kuldīgas raj.	28	28	70	9	1	7	143
Ventspils raj.	18	35	44	10	1	4	112
Talsu raj.	41	45	99	25	0	10	220
Saldus raj.	30	26	47	3	0	5	111
Tukuma raj.	44	31	70	8	3	10	166
Dobeles raj.	40	23	21	2	0	6	92
Jelgavas raj.	52	33	49	6	1	16	157
Bauskas raj.	52	31	44	10	0	11	148
Rīgas raj.	126	40	45	4	2	82	299
Ogres raj.	30	29	25	0	0	27	111
Aizkraukles raj.	27	30	71	22	0	16	166
Limbažu raj.	30	31	57	5	3	25	151
Valmieras raj.	32	26	70	4	1	35	168
Cēsu raj.	43	31	147	71	5	33	330
Valkas raj.	23	19	54	6	0	26	128
Alūksnes raj.	19	20	106	73	11	29	258
Gulbenes raj.	29	54	43	11	0	61	198
Madonas raj.	30	49	136	65	12	68	360
Jēkabpils raj.	33	32	216	97	9	82	469
Daugavpils raj.	43	52	323	181	54	113	766
Preiļu raj.	33	56	357	271	93	103	913
Balvu raj.	27	52	303	152	47	90	671
Rēzeknes raj.	56	99	444	345	106	61	1111
Krāslavas raj.	34	37	313	337	167	163	1051
Ludzas raj.	26	46	288	322	138	188	1008
Kopā:	996	990	3520	2049	655	1307	9517

* vai neatbilst ciema kritērijiem (tai skaitā daļa t. s. vasarnīcu ciemu)

2. tab. Latvijas ciemu skaita sadalījums pēc iedzīvotāju skaita
(Latvijas Vietvārdu datubāzes dati 2012. gada janvārī)

Kā redzam 2. tab. un 3. att., arī citur Latvijā ir diezgan daudz mazu ciemu vai mājkopu ar apvienojošu nosaukumu. Būtu labi kādreiz atrisināt lauku apdzīvoto vietu klasifikāciju tā, lai šie simti un pat tūkstoši vēsturisko nosaukumu neaizietu zudībā tikai tādēļ, ka attiecīgie ciemi neatbilst lielo ciemu kritērijiem. Attiecībā uz bijušajām sādžām, kur iedzīvotāju un

⁸ Rajoni kā administratīvi teritoriālās vienības kopš 2009. gada vairs nepastāv, taču to vienmērīgā izvietojuma, kā arī relatīvi nelielā skaita dēļ tie ir vieglāk izmantojami salīdzināšanai nekā jaunie novadi.

līdz ar to māju skaits ir sarucis līdz dažām vai vienai, attiecīgajos reģistros var ciema statusu (jeb stāvokli) marķēt ar atzīmi „daļēji izzudis“ vai pat „izzudis“, tomēr no reģistriem tos nevajadzētu izņemt⁹. Līdz ar to būtu pāvērtā iespēja vēsturisko nosaukumu nekļūdīgai atjaunošanai, ja kāda no sādžām atkal kļūtu apdzīvota (dažviet tā arī notiek).

2011. gada vasarā plašsaziņas līdzekļos izskanēja ziņa, ka 14. jūlijā Daugavpils novada domes deputāti, pamatojoties uz LR Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likuma 11. p. un 2009. gada 3. novembra MK noteikumu Nr. 1269 „Adresācijas sistēmas noteikumi“ 30. p., ir atcēlušies ciema statusu Degļu ciemam, kurā vairs nedzīvo cilvēki un nav reģistrēta neviena ēka¹⁰. Šis nebūt ne pirmais, ne vienīgais un ne ārkārtējais kādas pašvaldības lēmums šoreiz izraisīja plašu diskusiju un rosināja arī citas pašvaldības pārskatīt savus ciemu sarakstus. Līdz ar to 2011. gada otrajā pusē ciema statuss tika atcelts diezgan daudziem faktiski jau izzudušiem ciemiem, kuru nosaukumi līdz tam bija oficiālā uzskaitē.

Ielūkosimies ciemu statistikā dažos Latgales novados (saskaņā ar ARIS datiem).

Tagadējā Dagdas novada pagastos 1999.–2000. gadā tika reģistrēti 361 ciems. Vēl pirms administratīvi teritoriālās reformas 2009. gadā Ezerņieku pagasts atcēla ciema statusu kopumā 24 vietām (daļa no tām bija jau neapdzīvotas, citos bija palikušas 1–2 mājas). Ar novada domes lēmumu „Par izmaiņām adresācijas objektu sarakstos Dagdas novadā“ 2011. gada 29. jūnijā ciema statuss tika atcelts 33 bijušajām apdzīvotajām vietām. Šobrīd Dagdas novadā pastāv 297 ciemi.

Aglonas novadā 2011. gada beigās Adrešu reģistrā bija uzskaitīti 211 ciemi, turklāt viens no tiem — Boreksti — no jauna reģistrēts 2011. gada jūlijā. Savukārt ciema statuss 2009. gada 30. jūnijā atcelts 15 izzudušajiem ciemiem.

No Krāslavas novada pašlaik pastāvošiem 465 ciemiem divi no jauna tika apstiprināti 2011. gada 11. jūlijā. Savukārt jau 2009. gadā ciema statuss ticis atcelts 32 mazapdzīvotām vai neapdzīvotām vietām, no kurām 16 bija Aulejas pagastā¹¹, 15 Indras pagastā un viena Izvaltas pagastā (jāpiebilst, ka Krāslavas novads apvieno 11 pagastus). Tikai viens ciems —

⁹ Līdzīga prakse ir Adrešu reģistrā, taču tajā norādes „eksistē“, „likvidēts“ vai „kļūdaini“ attiecas tikai uz ciema statusu (resp., vai tas pašvaldībā tiek atzīts par ciemu), bet par ciemu pastāvēšanu pēc šī reģistra spriest nevar.

¹⁰ Jegorova I. Daugavpils novadā atbrīvojās no pirmā izmirušā ciema // <http://www.d-fakti.lv/lv/news/article/40306>

¹¹ Lielākajā daļā no tiem bija mazāk nekā trīs mājas.

Pirmā Saveneca Indras pagastā — 2011. gadā atzīts par neeksistējošu, turklāt tas faktiski ir tikai kļūdas labojums, jo jau agrāk Pirmā, Otrā un Trešā Saveneca bija apvienotas vienā ciemā ar nosaukumu Savenci.

No Preiļu novada 175 pašlaik pastāvošiem ciemiem viens ticis no jauna apstiprināts 2010. gadā. Savukārt jau 2009. gada 30. jūnijā par kļūdainiem bija atzīti 33 apstiprinājumi un ciema statuss atcelts 3 apdzīvotām vietām. Vēl 10 ciemi par izzudušiem atzīti 2011. gada 28. jūlijā.

Līvānu novadā ir 193 ciemi. Deviņiem no tiem ciema statuss atcelts 2009. gada 30. jūnijā, vēl deviņiem — 2011. gada 10. jūnijā un vienam — 2011. gada 11. augustā. Riebiņu novadā pašlaik ir 277 ciemi. 2009. gada 30. jūnijā likvidēti pieci, 2011. gada 11. jūlijā — viens. Vārkavas novadā ir 117 ciemu, 2009. gadā desmit tikuši atzīti par kļūdaini apstiprinātiem.

Rēzeknes novadā, kas platības ziņā ir lielākais Latgalē, uzskaitīti 1145 ciemi, bet ciema statuss atcelts tikai 24, tai skaitā trim 2011. gada otrajā pusē.

Uzskaitījumu varētu turpināt, taču šos skaitļus pa novadiem ir grūti salīdzināt, jo novadu lielums ir ļoti atšķirīgs. Tomēr situācija visos Latgales novados ir līdzīga un to varētu ieskicēt šādi:

1. Ciemu Latgalē ir daudz un tie ir ļoti dažādi pēc lieluma (iedzīvotāju skaita un arī teritorijas ziņā).
2. Katrā pagastā ir viens vai vairāki „klasiski“ ciemi ar pāri par simt iedzīvotājiem, tomēr vairums ciemu ir nelieli vai pat ļoti mazi.
3. Ļoti svārstīgs ir to mazo ciemu skaits, kuros ir palikušas tikai dažas vai pat 1–2 mājas; dažos pagastos tie vispār nav uzskaitīti vai ir pie-skaitīti citiem, lielākiem, ciemiem, citur — pa kādam izzūd (diemžēl samērā strauji) vai tiek atkal atjaunoti (reti).

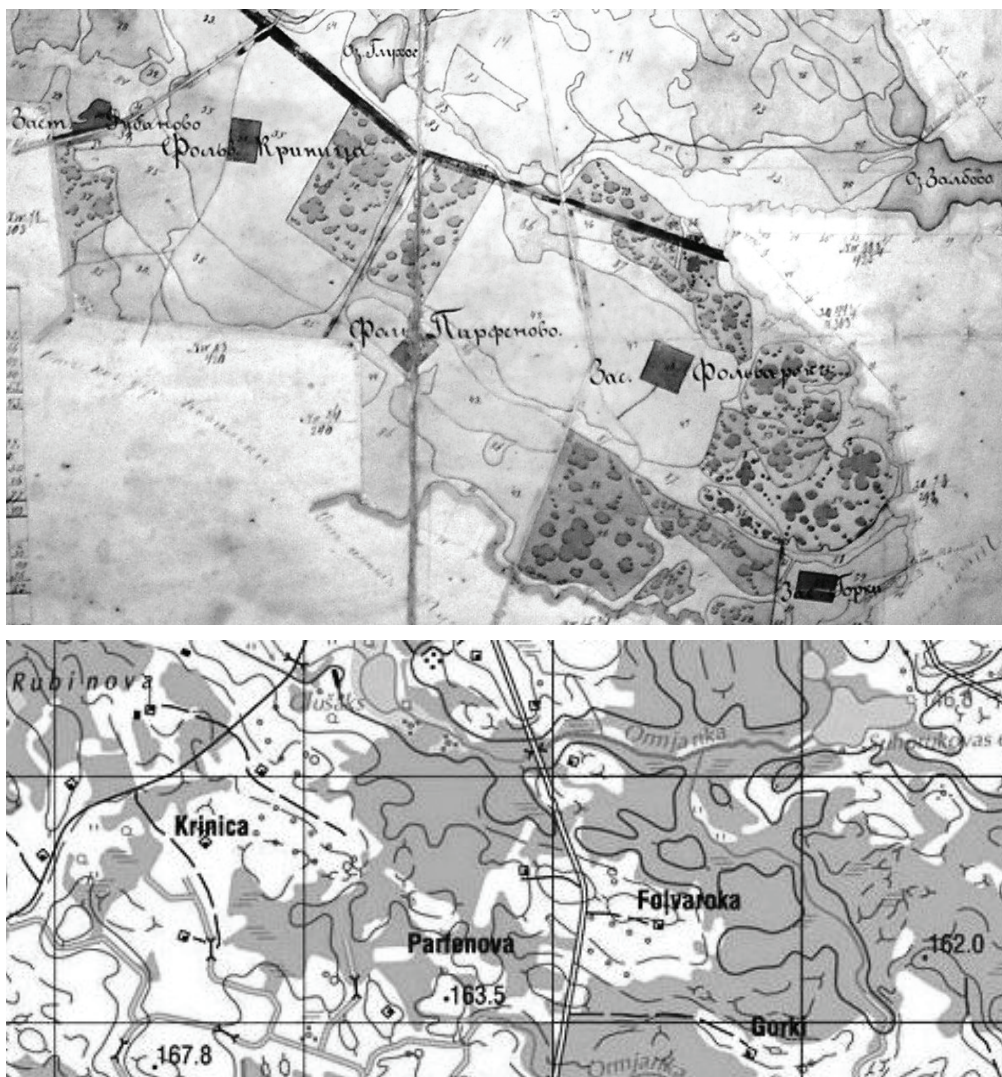
Attiecībā uz mazajām sādžām būtiska ir vēl kāda nianse. Daudzas no tām īstenībā nekad nav bijušas sādžas šī vārda tradicionālajā izpratnē. Tās ir arī bijušās muižas, pusmuižas (foļvarkas), nelielas viensētu grupas un dažāda veida viensētas. 18.–19. gs. avotos sastopam zastenkus (ārpus sādžām esošas viensētas), mežsargmājas, krogus, dzirnavas, fermas (iespējams, pusmuižas paveids). 1906. gada sarakstā (Сапунов 1906) viensētas sauktas dažādi (krieviski: *усадыба, хутор, односелье, выселок*). Šo kādreizējo viensētu vietā dažkārt ir izveidojušies vairāku māju puduri, taču parasti tās tiešām ir grūti nosaukt par ciemiem. Būtu labi, ja šos senos viensētu nosaukumus pārmantotu tagadējās viensētas (vai vismaz tie tiktu saglabāti kā vēsturiskie mājvārdi).

Kopumā ir jāatzīst, ka milzīgais mazo sādžu nosaukumu skaits ir Latgales realitāte. Šis bagātais kultūrvēsturiskais mantojums kā tāds ir jāakceptē un jāmeklē risinājumi, kā to saglabāt.

Kā jau ievadā tika minēts, pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas viensētām atkal, tāpat kā 20. gs. 30. gados, masveidā tika piešķirti mājvārdi. Kādi tie ir un kā tie „sadzīvo“ ar vēsturiskajiem sādžu nosaukumiem?

Mājvārdi Latgalē — vai drauds mazo sādžu nosaukumiem?

Viensētas Latgalē tātad neparādījās tikai 20. gadsimtā. 4. attēlā redzamas dažas Asūnes pagasta apdzīvotās vietas, kas jau 19. gs. beigās ir bijušas viensētas ārpus kompaktiem ciemiem — foļvarkas *Kriņica*, *Parfenova* un zascenki *Rubinova*, *Foļvaroka*, *Gorki*. 20. gs. 90. gados tās visas

4. att. Asūnes pagasta viensētas — foļvarkas un zascenki — 1887. gada uzmērīšanas plānā¹² (augšā) un 2006. gada LR Topogrāfiskajā kartē 1:50 000 (apakšā)

¹² Fragments no 1887. gada kartes „План хозяйственной съёмки имения Большая Осунь...“ (Dagdas novadpētniecības biedrības „Patria“ muzeja npublicētie materiāli).

reģistrētas kā sādžas, resp., ciemi, taču faktiski šīs vietas grūti nosaukt pat par vēsturiskajiem ciemiem. Tādēļ 2009. gada Adrešu reģistrā *Rubinovu* un *Gorkus* jau redzam atzīmētus kā viensētas ārpus jebkura ciema, bet viensēta ar nosaukumu *Kriņica* kā vienīgā ir reģistrēta tāda paša nosaukuma ciemā. Savukārt vienīgā viensēta Foļvarokā reģistrēta ar nosaukumu *Kalibri*, bet Parfenova vairs nav apdzīvota.

Šobrīd Latgalē nu jau katrai viensētai ir oficiāls nosaukums. Mājvārdi ienāk topogrāfiskajās kartēs, parādās uz ceļa norādēm, un pakāpeniski tos sāk lietot arī sadzīvē. Nosaukumi mājām lielākoties piešķirti mākslīgi, masveidā, un pagaidām tie vēl ir svešķermenis vietējā toponīmiskajā vidē. Tie principā ir „cita līmeņa“ vietvārdi, kurus pagaidām vienus pašus, bez sādžas nosaukuma, orientēšanās nolūkos ir grūti izmantot. Parasti viensētas tiek reģistrētas konkrētā sādžā un reti kurai viensētai tiek piešķirts sādžas nosaukums. Piemēram, no Aglonas pagasta 493 „nekustamajām lietām“ (lielākoties viensētām) tikai 20 (tātad 4%) ir piešķirts sādžas vārds, piem., *Biešoni*, *Botori*, *Dzervankas*, *Gūteņi*, *Jaunsekļi*, *Kodori*, *Leitāni*, *Liudaniškas*, *Meiruļi*, *Misāni*, *Rajecki*, *Rutuļi*, *Valaiņi*, *Voguļi* u. c. un vēl 9 viensētām nosaukumi ir atvasināti no sādžas vārda, piem., *Mazbernāni* un *Stūru Bernāni* atrodas Mazajos Biernānos, *Meirulīši* — Meiruļos, *Skudriņas* — Skudru Grebiežos, *Skujeņi* — Skujās u. tml. Asūnes pagastā no sādžās reģistrētajām viensētām tikai divas nosauktas sādžas vārdā. Zeliškos vienīgā māja arī saucas *Zeliški*, Mazajā Jolzā vienai no trim mājām piešķirts nosaukums *Jolza*, bet abas pārējās ir *Apsītes* un *Guntiņi*. Tiliešovā vienīgā palikusī māja saucas *Vizbuļi*, Mazajā Asūnē — *Drūvkalni*¹³, Kovaļkos — *Bitītes*, Butkonos — *Kļavu mājas*. Protams, tas nerada orientācijas grūtības tādā gadījumā, ja tiek saglabāta vairākpakāpju adrese, piem., „Apsītes“, Mazā Jolza, Asūnes pag.; „Bitītes“, Kovaļki, Asūnes pag. Taču šajā pašā pagastā 16 viensētas ir reģistrētas ārpus ciemiem (sādžām), bet tikai divām no tām ir dots vecais „sādžas“¹⁴ nosaukums. Pārējie mājvārdi nav saistīti ar sādžu nosaukumiem: *Dzeguzes*, *Ezermājas*, *Ērgļi*, *Ērkšķi*, *Grāvmalas*, *Krasti*, *Lazdiņas*, *Māras*, *Mežmalas*, *Purvmaļi*, *Tīreļi* u. tml. Protams, bez papildu informācijas ir grūti pateikt, kurā pagasta daļā kāda no sētām atrodas.

Lielākā daļa mājvārdu Latgalē tomēr ir reģistrētas ciemos, kas ļoti lielā mērā atvieglo orientēšanos un, domājams, padarīs mājvārdu „ieaugšanu“ vietējā toponīmiskajā vidē dabiskāku.

¹³ Iespējams, šeit domāti *Drūvkalni*, taču oficiāli ir reģistrēti *Drūvkalni*.

¹⁴ Tie ir augstāk minētie *Gorki* un *Rubinova*, kas arī agrāk faktiski ir bijušas viensētas, nevis sādžas.

Savukārt, dažbrīd vērojamas tendences „ravēt“ no oficiāliem sarakstiem pārāk mazos ciemos var novest pie zināma vietvārdu haosa, kā to liecina dažu kaimiņu novadu pieredze.

Augšzemē, Daugavas kreisajā krastā, 20. gs. sākumā apdzīvojuma struktūra bija līdzīga kā Latgalē. Tomēr 20.–30. gados piešķirtos mājvārdus tur turpināja lietot arī padomju gados, savukārt senākie sādžu, pusmuižu un pat muižu nosaukumi daļēji izzuda no oficiālās aprites. Daļa no tiem saglabājās dažādu ražotņu, autobusu pieturu, visai bieži arī viensētu nosaukumos, un vietējie iedzīvotāji tos turpināja lietot. Vācot un precizējot vietvārdus Latvijas Satelītkartei 1995.–1996. gadā, nereti gadījās, ka pēc detalizētas, pagasta valdē pārbaudītas kartes precīzi orientēties tomēr nebija iespējams, jo teicēji lauku mājās kaimiņu viensētu nosaukumus nezināja. Toties viņi lietoja agrākos sādžu un muižu nosaukumus, kas mūsdienu kartē vairs nebija atzīmēti. Lai gan samērā daudzas viensētas bija mantojušas iepriekšējo sādžu nosaukumu (izlīdzoties arī ar cipariem, piem., *Budiški 1*, *Budiški 2*, *Budiški 3*) vai dažos mājvārdos varēja pamanīt līdzību vai kādas asociācijas ar senākajiem nosaukumiem (piem., *Odiņi* agrākajos Kamariškos, *Dziedoņi* agrākajos Spevakiškos), tomēr tas neatvieglāja orientēšanos. Tādēļ tika rasta iespēja šos agrāk aktuālos vietvārdus rakstīt Satelītkartē un vēlāk topogrāfiskajās kartēs, un daudzi no tiem atgriezās arī oficiālā lietojumā kā ciemu vai māju vārdi.

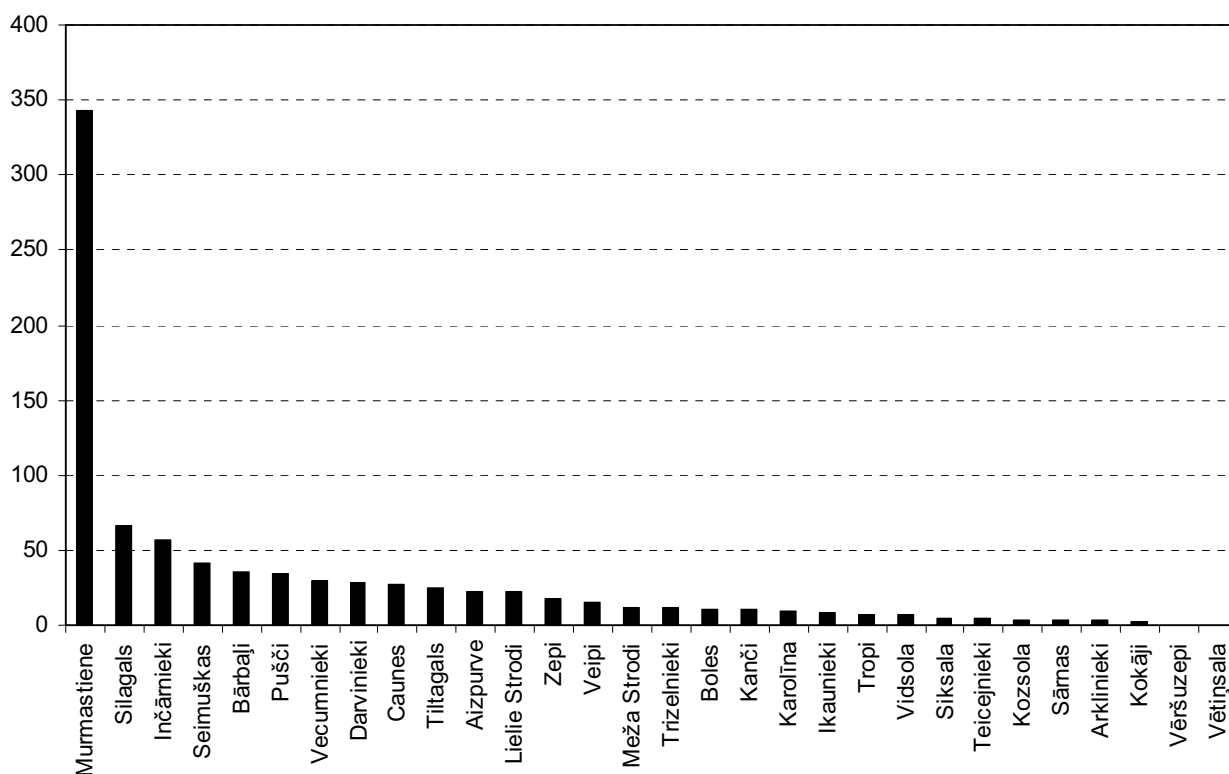
Divdomīga situācija ir izveidojusies Varakļānu novadā¹⁵. Lai gan pēc II Pasaules kara šī teritorija tika iekļauta Madonas rajonā, tātad nosacīti Vidzemē, vēsturiski tā ir saistīta ar Latgali. Arī tur ir saglabājušies sādžu nosaukumi, kuri vēl nesen bija reģistrēti kā ciemi. Piemēram, Murmastienes pagastā 1999. gadā ciema statuss tika piešķirts 31 apdzīvotai vietai¹⁶, Varakļānu pagastā — ap 40¹⁷. Līdzīgi kā citur Latgalē šajos pagastos ir pa vienam izteiktam ciemam ar vairāk nekā simt iedzīvotājiem, turpretim pārējie ciemi ir nelieli vai pat ļoti mazi (sk. 5. att.).

Pēc novada izveidošanas 2009. gadā pašvaldība vairākkārt ir precizējusi apdzīvoto vietu nosaukumus. Sākotnēji nekustamie īpašumi tika reģistrēti ciemos un adreses izskatījās apmēram šādi: „Putniņi“, Meža Strodi; „Robežnieki“, Vēršuzepi. Tā kā daudzi ciemi bija ļoti mazi, tika rasts oriģināls risinājums — ciemu nosaukumus pievienot mājvārdiem. Līdz ar to 2010. gadā Adrešu reģistrā Varakļānu novadā parādījās neparasti gari

¹⁵ Novadā ietilpst Varakļāni, Varakļānu pag. un Murmastienes pag.

¹⁶ Murmastienes pag. pad. lēmums „Par ciema statusa piešķiršanu apdzīvotām vietām un to nosaukumiem“; 01.04.1999.

¹⁷ Latvijas Vietvārdu datubāzes dati.

5. att. Iedzīvotāju skaits Murmastienes pagasta ciemos un sādžās 2009. gadā
(Latvijas Vietvārdu datubāzes dati).

Līdzīga attiecība starp iedzīvotāju skaitu lielajos un mazajos ciemos ir arī citur Latgalē

viensētu nosaukumi, kas sastāvēja no diviem, bet nereti arī trim un četriem vārdiem, piemēram, Varakļānu pagastā: *Aizkalniešu Priedaine, Pilpuku Upmalas, Jurašinku Alkšņu mājas, Justu Jaunās Ābeles, Lielo Leimaņu Galotnes, Mazo Leimaņu Bites, Mazo Veipu Alejas, Skapstatu Parka māja, Stirnienes muižas Kļavu mājas* u. tml. Līdzīgi Murmastienes pagastā: *Boļu Arāji, Darvinieku Bitītes, Inčārnīku Lauru mājas, Lielstrodu Odumeņi, Meža Strodu Kalnu mājas, Seimušku Amālijas, Silagala Jāņumājas, Tiltagala Dzimtenes, Trizelnieku Lauku mājas, Vēršuzepu Robežnieki* u. tml. (sk. 6. att.). Starp tiem varēja lasīt arī ne visai veiksmīgus vārdu salikumus, kā *Lielo Leimaņu Leimaņi, Smilšukalna Lāčukalns, Smilšukalna Lapsukalns, Stirnienes muižas Dārziņi 1* u. c. (ARIS, 2010).

Pirmajā brīdī šāds mēģinājums saglabāt vēsturiskos ciemu nosaukumus var likties ļoti labs, jo apvieno gan jaunus mājvārdus, gan ikdienā lietotos agrākos vietu nosaukumus. Tomēr, ja šādu mājvārdu ir pārāk daudz un tie ir pārāk gari, saliktie nosaukumi var izrādīties nepraktiski lietojumā, tai skaitā kartogrāfijā, tāpēc Varakļānu novada pašvaldība 2011. gadā no tiem gandrīz pilnībā atteicās, atstājot tikai mājvārda daļu bez ciema nosaukuma, piem., *Arāji, Bitītes, Lauru mājas, Odumeņi, Kalnu mājas, Amālijas, Jāņumājas, Dzimtenes, Lauku mājas, Robežnieki* u. tml. (ARIS,

6. att. Mēģinājums mājvārdiem pievienot sādžas nosaukumu.
Topogrāfiskās kartes makets ar datiem no Adrešu reģistra
(LĢIA Toponīmikas laboratorijas nepublicētie materiāli)

2011)¹⁸. Tai pat laikā tā atcēla ciema statusu visiem mazajiem ciemiem, oficiālam lietojumam atstājot tikai trīs lielāko ciemu nosaukumus. Tāad formāli varētu teikt, ka dažu gadu laikā novada toponīmija ir radikāli mainīta. Atliek cerēt, ka vēsturiskie sādžu nosaukumi, kā, piem., minētie Boļi, Inčārnīeki, Trizelnīeki utt., no kartēm un, protams, no izmantojuma sadzīvē tik drīz nepazudīs.

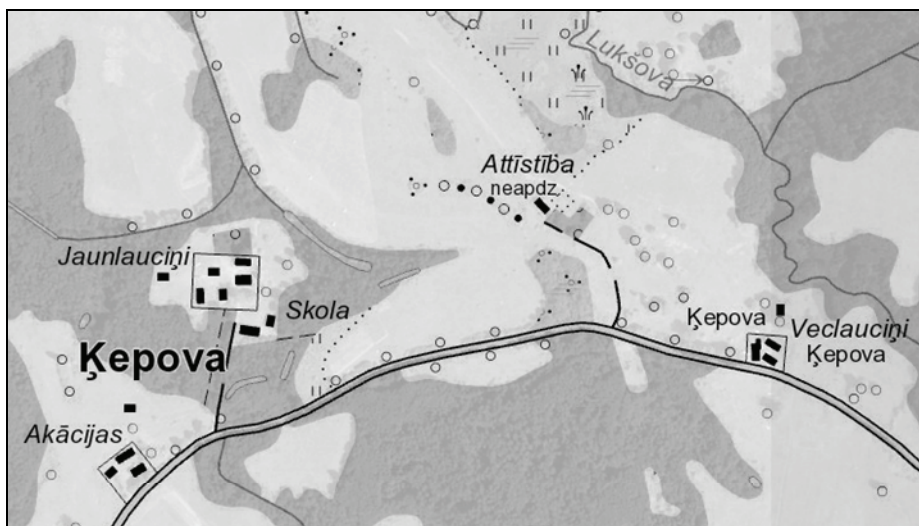
Mazo sādžu nosaukumu saglabāšanas iespējas

Kartogrāfijā ir rasta iespēja parādīt mājvārdus kartē, vienlaikus nepazaudējot sādžu nosaukumus — māju un ciemu nosaukumi tiek rakstīti atšķirīgā šriftā (sk. 7. att.).

Tāpat ir iespējams kartē parādīt ciema lielumu (iedzīvotāju skaitu), statusu (oficiāls, neoficiāls) un pastarpināti arī stāvokli (apdzīvots, neapdzīvots, izzudis).

Praktiski visi mūsdienās lietotie sādžu nosaukumi ir fiksēti Latvijas Vietvārdu datubāzē (<http://vietvardi.lgia.gov.lv>), lielākā daļa no tiem atrodamā Adrešu reģistrā. Līdz ar to var teikt, ka šī nozīmīgā kultūrmantojuma daļa Latgalē pēdējo divdesmit gadu laikā nav zudusi, un tā pastāvēs tik ilgi, kamēr savus vietvārdus lieto paši vietējie iedzīvotāji. Tomēr ir svarīgi, lai šādi nosaukumi neizzustu arī no oficiālās aprites. Dažādos reģistros, datubāzēs ir iespējams atzīmēt objekta stāvokli (pastāv, daļēji izzudis, izzudis). Reģistru uzdevums ir fiksēt reālo situāciju, vajadzības gadījumā regulējot nosaukumu atbilstību likumā noteiktajām normām (tai skaitā vietvārdu atbilstību latviešu valodas gramatikai).

¹⁸ Daži šādi apvienotie mājvārdi Varakļānu novadā vēl ir palikuši (piem., *Boļu Lazdiņi*, *Kozsolas Upmalas*, *Kokaru Zeilāni* u. c.), tādējādi vēsturiskie vietu nosaukumi vismaz daļēji tiek saglabāti.

7. att. Sādžas un viensētu nosaukumi topogrāfiskajā kartē 1:10 000
(LĢIA Karšu pārļūks, 2011)

Ko vēl varētu darīt lietas labā? Joprojām nav pienācīgi novērtēta vizuālās informācijas loma. Arvien biežāk Latgales ainavā ieraugāmi mājvārdi, bet plaši pazīstamie un ikdienā aizvien vēl lietotie sādžu nosaukumi uz ceļu norādēm sastopami reti. Dažs labs izlasāms autobusu pieturu nosaukumos, tādēļ nevajadzētu steigties, piem., noņemt autobusu pieturu plāksnes likvidētajos maršrutos. Bijušo sādžu nosaukumus būtu lietderīgi minēt dabas un kultūras pieminekļu norādēs. Varētu atbalstīt privātas iniciatīvas sādžu atpazīstamības zīmju uzstādīšanā (piem., pie pastkastēm, līdzās mājvārdiem u. c.), tāpat varētu uzstādīt labi redzamas kapu nosaukumu zīmes. Lielāku izzudušo sādžu vietās vai arī kādu ievērojamu personu dzimto māju vietās varētu uzstādīt piemiņas zīmes ar attiecīgās sādžas nosaukumu.

Šie simti un pat tūkstoši Latgales mazo ciemu (sādžu) nosaukumu ir ne vien svarīga pagātnes liecība, bet arī būtiska šodienas realitāte, tādēļ tie ir saglabājami.

Literatūra un avoti

Adm. ter. lik. 2008 — LR likums „Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums“ („LV“, 202 (3986), 30.12.2008.; „Ziņotājs“, 3, 12.02.2009.), ar grozījumiem: 28.01.2010; 16.09.2010; 01.07.2011; 15.12.2011).

ARIS — Latvijas Valsts Adrešu reģistrs, skatīts 2011. gada septembrī.

Brežgo 1942 — B. Brežgo. Latgolas inventari un ģenerālmēreišonas zem'u apkārti, 1665.–1784. — Daugavpils, 1943.

Dunsdorfs 1991 — E. Dunsdorfs. Latgales vēsturiskās kartes. — Melburna, 1991.

Karšu pārļūks 2011 — Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Karšu pārļūks // <http://kartes.lgia.gov.lv>

- Kovaļevska 2004 — O. Kovaļevska. Krāslavas rajona apdzīvoto vietu nosaukumi. Maģistra darbs. — Rīga, 2004 (manuskripts).
- LT 75 — Latvijas topogrāfiskā karte M 1:75 000. (1922–1928). — Rīga, [b. g.].
- Pag. lēm. — Pagastu padomju lēmumi 1999.–2002. gadā // LĢIA Ģeodēzijas un Kartogrāfijas departamenta Toponīmikas laboratorijas nepublicētie materiāli.
- Škutāns 1972 — S. Škutāns. Dokumenti, kas atsateic uz Latgolas vēsturi. (1562., 1583., 1590., 1599., 1712. g. Rēzeknes starostijas revīzijas) // Acta Latgalica. 4. d. — [Minhene], 1972. — 179.–400. lpp.
- Škutāns 1974 — S. Škutāns. Dokumenti, kas atsateic uz Latgolas vēsturi. Nūbeigums (1738. godā sastōdeitais Rēzeknes starostijas inventars) // Acta Latgalica. 5. d. — [Minhene], 1974. — 17.–88. lpp.
- VDB 2011 — Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāze (publiskā versija <http://vietvardi.lgia.gov.lv>).
- VVA — 1784.–1785. g. ģenerālmērīšanas kartes un 19. gs. zīmētie plāni M 1:84 000. — Valsts vēstures arhīvs, 666. fonds, 11., 12., 13. un 14. apraksts.
- Zeps 1984 — V. J. Zeps. The Placenames of Latgola. — Madison. Baltic Studies Center, 1984.
- Голенищев-Кутузов 1887 — План хозяйственной съёмки имени Большая Осунь, участок первый, образованный из бывшего казённого имени Осунь первой Витебской губернии Динабургского уезда. Помещика отставного поручика Виктора Фёдоровича Голенищева Кутузова. Составлен в 1887 году // Dagdas novadpētniecības biedrības „Patria“ muzeja nepublicētie materiāli.
- Сапунов 1906 — Список населённых мест Витебской губернии. Изд. Витебского Статистического Комитета и Губернской Типо-Литографии, под ред. А. Сапунова. — Витебск, 1906.

The small village names in Latgale as a part of the cultural history and possibilities of their preservation through the official process of naming individual homesteads

Throughout the centuries, the village names in Latgale have been an essential means of their identification. A lot of currently used village names can be found in written sources of the 18th century, but almost all of them — in lists of populated places compiled in the late 19th and early 20th centuries.

The population structure of Latgale has changed radically during the past 100 years. Maps compiled in 1920s show the territory of Latgale covered with compact villages. On contemporary maps, almost only civil parish centres and few other settlements can be depicted as villages. The rest of the villages have now decreased to standing-alone or scattered homesteads. Nevertheless, local inhabitants still perceive these homesteads not as separate, individual objects but as houses standing in the areas of the respective former villages.

In the 1990s, the national addressing system was being established. The local governments of Latgale used this as an opportunity to register the names of disappearing villages in State Register of Addresses — as actual official village

names — so that the heritage of the previous generations and the tradition would be preserved. As a result, there are a lot of officially registered small villages in Latgale in comparison to other regions. Some of them do not correspond to the actual category of a village anymore and their names may cease to be used officially.

After the renewal of the independence of Latvia, the process of village names disappearing from the landscape of Latgale (like it happened in the 1930s) has been strengthened by the mainstream tendency of giving an individual name to each homestead. Latgale, unlike other regions of Latvia, has no tradition of individual names of homesteads within villages, but at present every homestead and house in Latgale has its official name. Homestead and house names are being included in topographic maps and road signs, which means that gradually they will be used in everyday life as well.

To prevent historical small village names from disappearing, the possibilities to preserve them are being searched for.

In some regions, names of lost villages have been given to some of the homesteads or houses related to them, or combined with individual homestead or house names. Nevertheless, that sort of practice has not proven successful and sufficient enough. Instead, the Latgalian local governments support the idea of registering the new names of homesteads and houses as units included in those small villages within which they are located. It has been made possible to depict house names on maps without losing small village names. All the currently used small village names have been registered in the Place Names Database of Latvia. The majority of them are registered also in the State Register of Addresses. Therefore this significant part of Latgale cultural history has not disappeared over the last twenty years.

On the other hand, the new administrative-territorial reform is changing the situation. The local governments are revoking the village status of small settlements. As small village names might cease to be used officially, it is crucial to declare a special status for them. There are several hundreds of small villages in Latgale. Their names are essential in the context of the cultural history and in life of local people also today; therefore it is important to maintain them.

OTĪLIJA KOVAĻEVSKA

e-pasts: otilija.kovalevska@lgia.gov.lv

Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra
Ģeodēzijas un kartogrāfijas departaments
Toponīmikas laboratorija

O. Vācieša ielā 43
Rīga, LV-1004, Latvija